

Рибалка Валентин Васильович, доктор психологічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу педагогічної психології і психології праці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, Київ.

ОСОБИСТІСНА ОРІЄНТАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРАЦІ ПСИХОЛОГІВ І ПЕДАГОГІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Наводяться конкретні авторські та узагальнені визначення особистості, розроблені шляхом пошукового, контентно-частотного та антиномічного аналізу й синтезу її дефініцій, запропонованих в період з другої половини дев'ятнадцятого до початку двадцять першого століття вітчизняними філософами, психологами, педагогами; ці визначення розглядаються як основа особистісної орієнтації інтелектуальної праці психологів і педагогів системи професійно-технічної освіти.

Ключові слова: визначення особистості, пошуковий, контентно-частотний і антиномічний аналіз і синтез, особистісна орієнтація, інтелектуальна праця, психологи і педагоги системи ПТО.

Приводятся конкретные авторские и обобщенные определения личности, разработанные путем поискового, контентно-частотного и антиномического анализа и синтеза ее дефиниций, предложенных в период со второй половины девятнадцатого до начала двадцать первого столетия отечественными философами, психологами, педагогами; эти определения рассматриваются как основа личностной ориентации интеллектуального труда психологов и педагогов системы ПТО.

Ключевые слова: определения личности, поисковый, контентно-частотный и антиномический анализ и синтез, личностная ориентация, интеллектуальный труд, психологи и педагоги системы ПТО.

Особистісно орієнтована парадигма наукової психології і педагогіки все більше поширюється в українській освіті. Традиційно така орієнтація складається або на інтуїтивному розумінні спеціалістами особистості, або на певному систематизованому уявленні про неї, коли психологи і педагоги свідомо намагаються спиратися на певне наукове розуміння особистості, тобто на основні компоненти структури особистості, приміром, на її здатність до спілкування, на особливості мотивації, рис характеру, самосвідомості, досвіду, інтелекту, психофізіології тощо [13]. Якість такої орієнтації звичайно залежить від повноти й системності визначення категорії особистості, розуміння її структури. У психології продовжується пошук системної структури структури особистості як основи особистісної орієнтації. Звичайно, що така структура має

відповідати повноцінному визначенню особистості. В ідеальному плані було б логічно, щоб такий погляд на структуру особистості базувався на «сукупному» її визначенні, розробленому на основі врахування не якогось одного чи декількох, а достатньої кількості її визначень та певному їх узагальненні. Саме це передбачається **метою** даної статті – проаналізувати та узагальнити декілька десятків вітчизняних дефініцій особистості, знайти певні закономірності у побудові «сукупної формули» особистості, відтворити інтелектуальний шлях до них їх авторів та запропонувати відповідні рекомендації щодо побудови такої дефініційно детермінованої особистісної орієнтації в інтелектуальній праці психологів і педагогів системи ПТО.

Аналіз проблеми у **спеціальних дослідженнях і публікаціях** з точки зорувисловлених міркувань свідчить про те, що доцільно і можливо розглянути розуміння особистості вітчизняними філософами, психологами і педагогами шляхом пошуку та аналізу визначень особистості, запропонованих у період з кінця ХІХ до початку ХХІ століття. Саме в цей період формувалися вітчизняні авторські теорії особистості, кількість яких сягає, за нашими даними, більше 40 [1; 2; 3; 4; 5; 6; 8; 10].

Визначення особистості виступають як стислі вихідні думки про сутність особистості, що входять до складу їх теорій і конкретизуються у наступних їх розділах. Звичайно, що розробка дефініцій та теорій особистості у вітчизняній персонології вимагало наявності в їх авторів особливого мислення, яке ми називаємо персонологічним – за головним його предметом - особистістю, що є найскладнішим і найунікальнішим явищем у світі. Персонологічне мислення має право на існування так само, як і інші види предметного мислення спеціалістів, наприклад, філософського, соціального, математичного, фізичного, хімічного, біологічного, медичного, екологічного, педагогічного, психологічного тощо, оскільки так само визначається специфікою свого предмету, яким є феномен особистості.

Проте, зважаючи на очевидну значущість, персонологічного мислення, інтелекту, як одного із важливих чинників розуміння, розвитку особистості, бракує, за нашими спостереженнями, багатьом професійним психологам і педагогам системи освіти.

Зазначене вище робить конче **актуальним** розгляд таких аспектів **проблеми** визначення особистості, як розгляд його в якості еталону соціалізації, психічного, власне особистісного розвитку молоді, професіоналу, розуміння процесу визначення як продуктивного процесу, тобто як певної особистісно орієнтованої мислительної, інтелектуальної діяльності, власне персонологічного мислення, інтелекту з його специфічними мотивами, змістом, цілепокладанням, способами, прийомами, операціями, результатом розв'язання відповідних завдань, емоційним переживанням процесу досягнення продуктивного їх вирішення, що виступає у певній образно-понятійній формулі або вербальній схемі. Саме з опори на визначення особистості та самоактуалізації персонологічного інтелекту має починатися ознайомлення з теоріями особистості та практичний розвиток особистості у молоді. Вказаний інтелект має відображати специфічні особливості особистості як свого

унікального предмету – її надзвичайну складність (і ортономічність у понятійному відображенні), певне і не менш складне якісне і кількісне співвідношення між собою множини властивостей і відповідних до них атрибутивних ознак, зокрема – частотність їх використання у сукупності визначень; наявність як в реальній особистості, так і в її теоретичних визначеннях таких діалектичних характеристик, як, приміром, внутрішня єдність і суперечність і відповідна до них антиномічність її атрибутів тощо. Вирішення зазначених питань складало завдання дослідження.

Що ж стосується визначень особистості, то ми спираємося на виявлені нами в ході пошукової роботи, проведеної при написанні навчального посібника «Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці» [8] та підготовці його наступного видання, 40 визначень особистості. Їх слід вважати результатом персонологічного мислення декількох поколінь вітчизняних науковців, у специфіці яких можна виявити його змістовні, процесуальні і продуктивні особливості. За браком місця ми не маємо можливості навести всі 40 визначень особистості, тому обмежимося для ілюстрації лише деякими з них, такими як:

1.М.Я.Грот (1852-1899): «Особистість є не тільки органічна індивідуальність, але і «над-індивідуальне», божественне, творче начало» в людині. «...Безпосереднє завдання кожної особистості є створити і підтримати, зберегти чи врятувати якомога більше інших життів, хоча б і з пожертвуванням свого власного одиничного життя... Любити, жаліти, пестити, зберігати і спасати від смерті все живе – ось загальна формула» [див. у 8, с. 51, 52].

2.Л.С.Виготський (1896-1934): «Особистість... - поняття соціальне, вона охоплює надприродне, історичне в людині. Вона не природжена, але виникає внаслідок культурного розвитку, тому «особистість» є поняття історичне. Вона охоплює єдність поведінки, котра вирізняється ознакою оволодіння...» [8].

3.Г.С.Костюк (1899-1982): «Людський індивід стає суспільною істотою, особистістю в міру того, як у нього формується його свідомість і самосвідомість, утворюється система психічних властивостей, яка внутрішньо визначає його поведінку, робить його здатним брати участь у житті суспільства, виконувати ті чи ті суспільні функції. Від рівня розвитку цих властивостей залежить ступінь його можливої участі у створенні необхідних для суспільства матеріальних і духовних цінностей» [4; 8].

4.О.В.Запорожець (1905-1981): «Особистістю називають окрему людину, оскільки вона є членом суспільства, займає певне становище у суспільстві та бере ту чи іншу участь у житті суспільства» [1].

5.А.В.Петровський (1924-2006): «Особистістю у психології позначається системна (соціальна) якість, що набувається індивідом у предметній діяльності і спілкуванні та характеризує міру представленості суспільних відношень в індивіді» [8].

6.В.О.Моляко (1937): «Творча особистість... має психологічну готовність до творчої праці в сучасних умовах, ...самостійно обирає свої дії й рішення, досягає суттєвого рівня розумового розвитку і професійної

майстерності, здатна до нестандартних дій, усвідомлює свою відповідальність перед собою, колективом і суспільством» [8].

7.І.А.Зязюн (1938): «Суб'єктом культури може бути суспільство в цілому як виразник певним чином визначеної культури; особа як носій специфічних уявлень, свого «особистісного» культурного досвіду; група як сукупність особистостей з подібними культурними характеристиками» [8].

8.І.Д.Бех (1940): «...Розвиненою особистістю може вважатися та, яка досягла найвищого рівня духовного освоєння навколишнього світу. Щоб це сталося, вона на тому ж рівні мусить освоїти і свій внутрішній світ, який часто для неї буває закритим. Тому слід формувати у вихованця здатність до чимраз більшої відкритості самому собі, а також наближення до найсуттєвішого у собі» [8].

9.С.Д.Максименко (1941): «Особистість – це форма існування психіки людини, яка являє собою цілісність, здатну до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції, та має свій унікальний і неповторний внутрішній світ» [8].

10.В.Ф.Моргун (1947): «Особистість – це людина, яка активно опановує і свідомо перетворює природу, суспільство і саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності. Цим співвідношенням визначається свобода самовизначення особистості в її вчинках і міра відповідальності за їхні (включаючи і непередбачувані) наслідки перед природою, суспільством і своїм сумлінням» [8].

11.В.Г.Кремень (1947): «У новій філософії освіти особистість постає соціокультурною істотою, яка постійно розвивається, разом з оточуючою її соціокультурною системою...

Особистість – це неповторне – не тільки в межах обмеженого цілого, але й загалом, у принципі – людське створіння, унікальний мікрокосм, ...суб'єкт і носій оновлених духовно-моральних цінностей... Особливе значення має особистісне самоствердження», завданням якого є утворення, «побудова» ... цього «унікального людського мікрокосму» [5].

12.Т.М.Титаренко (1950): «...Особистість – відкрита, не застигла цілісність, що постійно змінюється, самовизначаючись у соціокультурному просторі та індивідуально-психологічному часі. Вона є інструментом оволодіння власною поведінкою та життям, власним майбутнім. Існування особистості полягає у постійному перетворенні культури, що засвоюється в живу індивідуальну життєтворчість» [10].

Оцінюючи існуючі у вітчизняній науці визначення з формально-логічної точки зору, можна виділити передусім такі їх ознаки, як багатоаспектність, плюралізм, взаємодоповнюваність, антиномічність, що притаманні діалектичному персонологічному мисленню, інтелекту вітчизняних учених. Останні з необхідністю складаються із специфічних засобів, які допомагають оволодіти складністю, множинністю, певним устроєм, суперечливістю феномену особистості.

Вже перше прочитання усіх 40 визначень говорить про певну закономірність, пов'язану, з тим, що одні атрибути зустрічаються значно частіше, ніж інші, що ставить питання про контентний, частотний аналіз атрибутивної множини понятійних ознак категорії особистості. Це питання можна вирішити передусім шляхом виділення цих атрибутивних понять в усіх наведених визначеннях і складання їх рейтингового частотного списку.

Результати такого контентно-частотного аналізу представлені у наступній «сукупній атрибутивній формулі» визначення категорії особистості, яка утворюється структурною ієрархією низки головних атрибутивних категорій і понять, в яких відображаються такі її фундаментальні якості, як (у дужках наводиться число, що вказує на кількість вживань даного атрибуту у 40 визначеннях особистості):

1.Соціальність (31) – 2.Творчість (21) – 3.Людяність (20) – 4а.Самість, тобто «Я» (18) – 4б.Духовність (18) – 5а.Культурність (16) – 5б.Життєвість (16) – 6а.Індивідуальність (13) – 6б.Цінність (13) – 7.Розвинутість (11) – 8.Діяльність (10) – 9.Відносність (ставленнєвість) (9) – 10а.Суб'єктність (8) – 10б.Формальність (8) – 11а.Вершинність (7) – 11б.Здатність до оволодіння, засвоєння світу (7) – 11в.Свідомість (7) – 12а.Історичність (6) – 12б.Організованість (6) – 12в.Психологічність (6) – 13а.Унікальність (5) – 13б.Об'єктність (5) - 13в.Якісність (5) – 14а.Наявність специфічних властивостей (4) – 14б.Вчинковість (4) – 14в.Динамічність (4) – 14г.Колективність (4) – 14д.Світоглядність (наявність поглядів, принципів, переконань) (4) – 14е.Системність (4) – 15а.Відповідальність (3) – 15б.Внутрішній характер (3) – 15в.Ідеальність (3) – 15г.Матеріальність (3) – 15д.Здатність бути носієм властивостей (3) – 15е.Комунікативність (3) – 15ж.Сукупність властивостей (3) -...

Ми зупиняємося на атрибуті «**сукупність властивостей**», оскільки, починаючи з наступної позиції №16 (частота 2) помітно збільшується кількість атрибутів і перелік починає включати прогресивно зростаючу (в перспективі майже до безкінечності) кількість ознак особистості, до яких підключається фактично весь тезаурус вітчизняних теорій особистості, що стоять за представленими визначеннями.

Можна вважати дану контентну сукупну формулу особистості певною загальною ієрархічно-атрибутивною її структурою, смисловим орієнтиром, який визначає (!) зміст і рейтинговий порядок вивчення реальної особистості теоретичною психологією і використання практичною психологією.

Відмітимо саме ту обставину, що наявність на першому місці у переліку поняття **соціальності** особистості пояснює актуальність процесу соціалізації індивіда. Повний же список атрибутів визначення особистості свідчить про необхідність значного розширення тлумачення терміну соціалізації і поступового включення до нього наступних атрибутивних ознак. Враховуючи рейтингові місця цих ознак особистості, можна стверджувати, що процес її соціалізації виступає передусім як освоєння складної суспільної дійсності, знань, умінь та навичок суспільного, громадянського життя, як **творчий** процес, як процес **гуманізації, самосоціалізації, як одухотворення,**

окультурення життєвої основи індивіда, як аксіологічний процес набуття людиною цінності та самоцінності, честі та гідності тощо. Соціалізація в умовах розвинутого суспільства спирається на відповідний самовплив з боку самої особистості, тобто для її методологічного осягнення необхідна саме **особистісна орієнтація**. Особистісна орієнтація має послідовно розгортатися, включаючи на кожному з наступних етапів свого розгортання все нові і нові атрибутивно визначені суборієнтації, які відповідають ієрархічному порядку входження атрибутів у її контентно-частотну формулу. Відповідно до цього, процес поступового розгортання особистісної орієнтації можна умовно представити як **особистісно-креативно-гуманістично-рефлексивно-духовно-культурно-життєво-індивідуально-ціннісно-розвивально-діяльнісно-... тощо багатоатрибутивний орієнтаційний процес...**

Отже дана особистісна орієнтація постає як складна за своїм атрибутивним складом структурна орієнтація, котра поступово насичується атрибутивними суборієнтирами, спочатку тими, які мають найвищу і помітну частотність використання у визначеннях особистості, а далі – тими, що мають спадаючу частотність, в тому числі дорівнюють частоти повторювання 2 й 1. При цьому слід враховувати, що у перспективі доцільно було б провести контент-частотний аналіз змісту самих теорій особистості і отримати більш точну сукупну категоріально-поняттєву формулу особистості.

Поряд із вказаною складністю, тобто ортономічністю, з якою автори визначень справляються шляхом ієрархічного використання атрибутів особистості, привертає увагу ще одна властивість цих визначень. Мова йде про наявність у змісті більшості визначень протилежних атрибутів з явними чи неявними, знятими чи не знятими суперечностями, тобто про їх антиномічність. У теоретичних визначеннях особистості, відповідно до принципу антиномічності, так само як і в «живій» особистості, співіснують полярні, амбівалентні атрибути з наявними або знятими суперечностями, що також важливо як для теоретичної, так і практичної психології і педагогіки. Відповідно до цього факту антиномічності, були виокремлені три групи визначень: а) явно антиномічні, в яких чітко представлені протилежні атрибути особистості з наявними або певним чином знятими, тобто тією чи іншою мірою психо-логічно узгодженими або врівноваженими, суперечностями (таких антиномій виявилось найбільше – приблизно у двох третинах із 40 визначень); б) неявно антиномічні, в яких протилежності і суперечності лише намічені контекстуально, зокрема - фактом уже введеної у науковий обіг, у зміст теорії особистості, хоча і не вказаної в дефініції протилежної до представленої в ній ознаки (таких менше третини), та в) не антиномічні визначення, в яких відсутні - і в тексті і в контексті - протилежні і суперечливі ознаки особистості, що визначається (таких нараховується десята частина).

Тобто антиномічність слід вважати закономірною характеристикою персонологічного мислення, інтелекту, яке відображає, охоплює найскладніше у світі явище через його полярні атрибути і одразу ж чи пізніше намічає або знімає психо-логічні суперечності між ними. Антиномічність пронизує наше звичайне повсякденне мислення й уяву, коли ми характеризуємо людину

одночасно протилежними, амбівалентними ознаками. Це відома формула оцінки іншого за типом «це так, але й інакше...», оскільки будь-яка істина про людину не є абсолютною, а виступає як відносна... Мислення людини про особистість як найскладніше явище по суті своїй антиномічне, оскільки припускає одночасне існування в ній діалектичних, протилежних, полярних, суперечливих, тією чи тією мірою знятих чи не знятих, зрозумілих чи не зрозумілих, властивостей.

Персонологічне мислення, інтелект вітчизняних вчених накладає на особистість наступні атрибутивні антиномії (далі будемо вказувати номер визначення з числа наведених вище, потім йдуть антиномії через «тире», у дужках наводиться контекстуальна антиномія):

1.Тваринно-психічна індивідуальність, індивідуальність – як духовне начало, індивідуальність - божественна творча сила як корінь всього морального життя, над-індивідуальне (тобто соціально-індивідуальне), божественне (- світське), творче (- нормативне) начала, створення - підтримка, збереження - рятування життя, самопожертвування.

2.Немає антиномій.

3.Людський індивід – суспільна істота, свідомість - і самосвідомість, система психічних властивостей як внутрішній визначник його поведінки - у житті суспільства, рівень розвитку властивостей – ступінь можливої участі у створенні необхідних для суспільства цінностей, матеріальних - і духовних.

4.Член суспільства (- уособлений), становище у суспільстві (- автономність у суспільстві), участь у житті суспільства (- у своєму власному житті).

5.Системна (соціальна) якість - міра представленості суспільних відношень в індивіді.

6.Психологічна готовність до творчої праці - та до відповідальності за її наслідки, перед собою – і колективом - і суспільством, до нестандартних (- і стандартних, еталонних) дій, суттєвий розумовий розвиток – і професійна майстерність.

7.Суспільство - група – і особа як суб'єкти культури.

8.Найвищий рівень духовного освоєння зовнішнього - і внутрішнього світу, їх закритість – і відкритість самому собі, наближення (- і віддалення) до найсуттєвішого у собі.

9.Форма (- і зміст) існування (- неіснування психіки), цілісність (- і диференційованість), саморозвиток, самовизначення, саморегуляція – і свідомо предметна діяльність, унікальний, неповторний внутрішній (- і зовнішній) світ особистості.

10.Активне опанування - і свідоме перетворення природи, суспільства – і самого себе, унікальне динамічне (- і стабільне) співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей - і форм реалізації діяльностей, свобода самовизначення у вчинках – і міра відповідальності за їхні передбачувані (- і непередбачувані) наслідки перед природою – і суспільством - і своїм сумлінням.

11. Соціокультурна істота, що розвивається - разом із соціокультурною системою, неповторність як унікального мікрокосму, в межах обмеженого цілого (- і необмеженого загального цілого), суб'єкт - і носій (об'єкт) оновлених духовно-моральних цінностей, самоствердження - і утворення «унікального людського мікрокосму».

12. Відкрита (- і замкнута система), постійно змінюється (- і стабілізується) – і самовизначається у соціокультурному просторі – та індивідуально-психологічному часі, інструмент оволодіння власною поведінкою – та життям, власним майбутнім (- та минулим), постійне перетворення культури – та засвоєння в живу індивідуальну життєтворчість.

Цікаво те, що в деяких визначеннях особистості представлені не тільки так би мовити парні антиномії, але і певні антиномічні ланцюги, якими охоплюється складна і часто суперечлива сутність особистості. Можна поєднати ці антиномії в одному ланцюговому комплексі, щоб побудувати ще одну сукупну, тепер вже антиномічну, з «суперечностями» формулу особистості...

Для цього слід повернутися до контентно-частотної атрибутивної формули особистості і представити її в антиномічному вигляді. При цьому перші члени антиномій у такій формулі обираються згідно з їх порядковим рейтинговим порядком наведення у контентно-частотній формулі, а другі, альтернативні, члени – виявляються або в цій формулі або в тій частині загального атрибутивного списку, котра не увійшла до контентно-частотної формули або навіть з тексту теорій особистості. Відповідний аналіз і синтез наявних даних дозволив розробити наступну антиномічну формулу особистості, в якій у квадратних дужках сумативно (через знак +) представлені упорядковані антиномічні пари (у дужках після кожного атрибуту вказана частота його наведення у визначеннях особистості):

[1.Соціальність (31) – 6а.Індивідуальність (13)] + [2.Творчість (21) – 1.Стабільність (1)] + [3.Гуманізм (20) – 17.Тваринність (1)] + [4.Самість, тобто «Я» або самосвідомість (18)] – 11в.Свідомість (7)] + [4б.Духовність (18) – 15в.Матеріальність (3)] + [5а.Культурність (16) – 16п.Природність (2)] + [5б.Вітальність (16) – 10б.Формальність (8)] + [6б.Цінність (13) – 1.Індиферентність (1)] + [7.Розвинутість (11) – 16м.Природженість (2)] + [8.Діяльність (10) – 4б.Здатність до вчинку (4)] + [9.Відносність (наявність відношень) (9) – 17.Абсолютність (1)] + [10а.Суб'єктність (8) – 13б.Об'єктність (5)] + ...

До цієї антиномічної формули можна додати ті парні антиномії, котрі властиві вищенаведеним визначенням особистості. Значення такої антиномічної формули полягає в тому, що особистість одразу ж, вже на етапі первинного визначення характеризується як така, що має в собі певні суперечності, тобто включає детермінанти її розвитку та саморозвитку. А це, як відомо, відповідає теоретичним і методологічним положенням вітчизняних психологів, які визнавали суперечності джерелом розвитку психіки й особистості (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, Г.С.Костюк та ін.). Ці суперечності виступають предметом теоретичного дослідження проблем

особистості або практичного вирішення проблем особистості засобами теоретичної і практичної психології. Антиномічна формула особистості може допомогти в цьому, адже перший, найрейтинговіший член кожної антиномії свідчить про те, що суперечність вирішується при розвитку особистості в цілому на його користь, а перші пари антиномій мають перевагу в цьому відношенні перед наступними парами в особистісно орієнтованій роботі психологів і педагогів системи освіти з учнями.

До речі, вказана антиномічність вже використовується у деяких психодіагностичних методиках при вивченні особистості, наприклад, в особистісному опитувальнику Г.Айзенка (порівн. антиномічні шкали «екстраверсія - інтраверсія», «емоційна стабільність - нейротизм»), в семантичному диференціалі (який передбачає оцінку прояву полярних властивостей особистості) тощо.

Можна припустити також, що в антиномічному розумінні особистості зафіксовані теоретичні суперечності, в яких узагальнені практичні проблеми особистості, котрі доцільно розв'язувати засобами практичної психології. В антиноміях особистості потенційно представлена єдність теорії та практики в роботі психологів і педагогів. Це особливо стосується таких антиномій, як: тваринно-психічна індивідуальність; індивідуальність-божественна творча сила; збереження - рятування життя на основі самопожертвування; якомога повний всебічний розвиток своїх духовних сил (- духовний занепад їх); багатство обдарованості – бідність примітивності; ідеальна – реальна особистість; становище у суспільстві (- автономність у суспільстві); всебічність (- і односторонність) розвитку особистості; найвищий рівень духовного освоєння зовнішнього і внутрішнього світу, їх закритість – і відкритість самому собі, наближення (- і віддалення) до і від найсуттєвішого у собі) тощо.

Отже, як видно із проведеного аналізу представлених визначень особистості, останні переплітаються між собою, збагачують одне одне та утворюють певну концептуальну призму, через яку можна краще зрозуміти сутність особистості та практично використовувати це розуміння як певний еталон, ідеал, загальну мету у психолого-педагогічній роботі з розвитку особистості у молоді в процесі соціалізації та життєвого і професійного її самовизначення. Звичайно, що вказані особливості сукупної атрибутивної формули особистості, зокрема частотна й антиномічна, потребують додаткової професійної специфікації (і верифікації), що необхідно для більш обґрунтованого використання цієї моделі у роботі психологів і педагогів системи ПТО.

Наведені вище формули особистості в практичному сенсі виступають як орієнтовний план роботи з молоддю як особистістю! Відповідно до цього практичний психолог і педагог має сприймати свого візаві в контексті соціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності тощо... Соціальний педагог - формувати, доформовувати, переформовувати у свого учня соціальність, креативність, людяність, самість, духовність, культуральність, життєвість, індивідуальність, ціннісність тощо... Роботодавець, знаючи продуктивні

можливості особистості, має підбирати персонал свого підприємства, після проходження тестів, в ході профорієнтаційної бесіди з кандидатом і його стажування на основі особистої перевірки його відповідності певним професійним критеріям соціальності, креативності, людяності, самості, духовності, культуральності, життєвості, індивідуальності, цінності тощо... Для конкретизації узагальнених формул можна повернутися до попередніх стадій їх створення, до конкретних визначень особистості, навіть до теорій особистості [8].

Зрозуміло, що наявність вказаних узагальнених формул особистості є необхідною, але недостатньою умовою для здійснення особистісної орієнтації. Психолог і педагог мають оволодіти персонологічним мисленням і вмінням застосовувати певні психо-логічні операції такого мислення, які дозволяють охоплювати особистість в масштабі її складних і динамічних мікро-, міні- та макропроявів. Саме для цього можуть використовуватися специфічні мислительні операції аналізу, синтезу, узагальнення, конкретизації, індукції, дедукції, агломерації, систематизації тощо.

Разом з тим, робота з особистістю, як свідчить досвід вивчення психіки, свідомості і мислення людини видатним вітчизняним філософом, психологом і педагогом С.Л.Рубінштейном, вимагає антиномічного об'єднання вказаних логічних операцій - на зразок відомого «аналізу через синтез» (і «синтезу через аналіз»). Тому, за аналогією із запропонованою ним схемою зняття антиномічних суперечностей вже у логічних операціях, доцільно антиномічно продовжити і використовувати «узагальнення через конкретизацію» (і, навпаки, «конкретизацію через узагальнення»), «індукцію через дедукцію» (і протилежний варіант «дедукції через індукцію»), «систематизацію через агломерацію» тощо... На наступному кроці ці психо-логічні операції слід використовувати комплексно і послідовно, що дозволить максимально повно охопити особистість і краще її зрозуміти.

Ці формальні психо-логічні мислительні операції доцільно доповнити стратегіями і тактиками творчого сприймання, мислення, уяви, на кшталт запропонованих В.О.Моляко особистісних стратегій творчої діяльності – аналогізування та протиставлення, комбінування та спонтанної, універсальної (складеної) та одинарної (моно) стратегії і відповідних до них творчих тактичних дій і операцій [див. у 6].

Звичайно, що робота з особистістю як найскладнішим у світі явищем потребує неабиякої філософської, психологічної та педагогічної майстерності, певної психопедагогіки особистості, сучасні основи якої закладені у дослідженнях академіка І.А.Зязюна та його колег [2; 8]. Особистісно орієнтована робота психологів і педагогів з учнями не терпить дилетантизму, спрощення, примітивізації, за що доводиться одразу ж чи згодом розплачуватися неефективністю, помилковістю, невдачами, навіть трагедіями тощо...

У зв'язку з цим, персонологічне мислення, власне персонологічнамислительна, інтелектуальна діяльність психолога і педагога у

роботі з молоддю як особистістю повинна включати, на наш погляд, наступну послідовність дій:

1.Формування вихідної інтелектуальної мотиваційно-сміслової установки на сприйняття і розуміння людини як особистості в усій її змістовній і динамічній складності, ієрархічності та суперечливості, тобто ортономічності, контентно-частотній упорядкованості та антиномічності; ця установка як мотиваційний орієнтир має містити у собі готовність до поєднання теоретичного і практичного компонентів персонологічної інтелектуальної діяльності у роботі з особистістю як її предметом.

2.Врахування психологом і педагогом сукупної атрибутивної контентно-частотної та антиномічної формули особистості як змістовного інформаційно-пізнавального орієнтиру, еталону, ідеалу, на основі чого має розгортатися розуміння конкретної особистості клієнта в певних усвідомлюваних психологом і педагогом, як мислителем, інтелектуалом, межах.

3.Здійснення цілеформування етапу, як етапу формування орієнтовної мети і завдання персонологічної мислительної, інтелектуальної діяльності, що утворюються на базі найбільш актуальних специфічних (згідно профілю, професії, віку, гендерної належності) антиномій конкретної особистості, відповідно до яких визначаються її суперечності як основа формулювання проблем і завдань роботи психолога й педагога в тій чи іншій сфері теоретичної та практичної діяльності, зокрема соціалізуючої, розвивальної, психодіагностичної, консультативної, психотерапевтичної; в ході здійснення цього етапу має встановлюватися певна відповідність наявної індивідуальної бажаної моделі особистості науково визначеним загальним формулам та шляхи встановлення такої відповідності, що має на меті гармонізацію сталого існування та життєтворчості особистості.

4.Операційно-результативний етап, який складається з підбору та використання адекватних наявному особистісному орієнтиру психо-логічних мислительних, інтелектуальних операцій, стратегіальних способів розв'язання, зняття суперечностей-антиномій, вирішення проблем людської особистості та формування більш високого ступеня відповідності учня можливостям можливостям гармонійного соціального та особистісного самовизначення у суспільстві та у власній самосвідомості.

5.Емоційно-почуттєвий етап, в ході якого закріплюються засобами емоційного інтелекту позитивні результати і відкидається негативний досвід здійснення персонологічної мислительної, інтелектуальної діяльності психолога і педагога.

Зазначене вище намічає шляхи формування особистісно орієнтованого персонологічного інтелекту сучасних спеціалістів, який має сполучатися з мисленням попередніх і наступних поколінь вітчизняних персонологів і, набуваючи значного сукупного продуктивного, творчого потенціалу, отримувати неабиякі перспективи. Сучасним філософам, психологам, педагогам, соціологам слід розвивати в собі специфічні мотиваційні, змістові, цілеутворюючі, операційно-продуктивні та емоційно-почуттєві якості соціалізуючого персонологічного інтелекту, що допоможе їм в особистісно

орієнтованому виявленні, розвитку і самореалізації величезного потенціалу особистості учнівської молоді і дорослих. Разом з тим, необхідно продовжити дослідження даної проблеми, враховуючи попередній характер отриманих даних і необхідність їх подальшої верифікації та технологізації.

Література.

1. Запорожец А.В. Психология: Учебник для дошкольных педагогических училищ. Изд-е третье. – М.: Просвещение, 1965. – 240 с.
2. Зязюн І.А. Філософія педагогічно дії: Монографія. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.
3. Костюк Г.С. Проблема личности в философском и психологическом аспектах / Костюк Г.С. Избранные психологические труды. – М.: Педагогика. 1988. – 304 с. – С. 76-85.
4. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В.Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.
5. Максименко С.Д., Максименко К.С., Папуча М.В. Психологія особистості: Підручник. – К.: Видавництво ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
6. Моляко В.А. Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: «Освіта України», 2007. – 388 с.
7. Основи соціальної психології: Навчальний посібник / О.А. Донченко, М.М. Слюсаревський, В.О. Татенко, Н.В. Хазратова та ін.; За ред. М.М. Слюсаревського. – К.: Міленіум, 2008. – 496 с.
8. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології та педагогіці: Навчальний посібник. – Одеса: Букаєв Вадим Вікторович, 2009. – 575 с.
9. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: науково-методичний посібник / В.В. Рибалка. – К.: ТОВ «Інформаційні системи», 2011. – 428 с.
10. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. – К.: Марич, 2009. – 232 с.
11. Філософський енциклопедичний словник / Голова редколегії В.І. Шинкарук; наукові редактори Л.В. Озадовська, Н.П. Поліщук. Інститут ілософії ім. Г.С. Сковороди НАНУ. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.